

УДК 159.9:004.738.5

Назар Максим Миколайович, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії нових інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

АНОТАЦІЯ

В умовах інформаційного суспільства, що активно розвивається, проблема віртуального освітнього простору набуває значної теоретико-методологічної та емпіричної актуальності. Психологічні особливості групової роботи в контексті відповідного простору мають особливе значення. Метою дослідження виступає виявлення психологічних особливостей групової роботи в контексті віртуального освітнього простору. Основним методом дослідження є теоретичний аналіз найбільш сучасних наукових джерел з відповідної тематики. Розгортання групової роботи у віртуальному освітньому просторі несе в собі величезний психолого-педагогічний потенціал, будучи одним із засобів, що перетворюють навчання та освіту на активний, свідомий, особистісний, творчий процес.

Ключові слова: *Інтернет, тренінги, віртуальний освітній простір.*

М.Н. Назар

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ В КОНТЕКСТЕ ВИРТУАЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Психологические особенности групповой работы в контексте виртуального образовательного пространства имеют особенное значение.

Целью исследования выступает выявление психологических особенностей групповой работы в контексте виртуального образовательного пространства. Основным методом исследования является теоретический анализ наиболее современных научных источников по соответствующей тематике. Обоснованным оказывается вывод о том, что развертывание групповой работы в виртуальном образовательном пространстве несет в себе огромный психолого-педагогический потенциал, будучи одним из средств, которые превращают обучение и образование в активный, сознательный, личностный, творческий процесс.

Ключевые слова: Интернет, тренинги, виртуальное образовательное пространство.

M.N. Nazar

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF GROUP WORK IN THE CONTEXT OF VIRTUAL EDUCATIONAL SPACE

The psychological features of group work have the special value in the context of virtual educational space. The exposure of psychological features of group work comes forward a research purpose in the context of virtual educational space. The basic method of research is a theoretical analysis of the most modern scientific sources on the proper subject. A conclusion appears grounded that development of group work in virtual educational space carries enormous psychological and pedagogical potential in itself, being one of facilities which convert teaching and education into an active, conscious, personality, creative process.

Keywords: Internet, trainings, virtual educational space.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтенсивний розвиток та освоєння сучасних комп'ютерних технологій, розповсюдження електронних мереж, інтеграція у життя мультимедійних

засобів спілкування та обміну інформацією вже сьогодні призводять до підвищення ролі цих складових інформаційного суспільства в різних видах людської діяльності. Зокрема, найбільш поширена та розвинута електронна мережа – Інтернет – стає все більш вагомим чинником психологічного впливу на діяльність і особистість багатьох мільйонів людей по всьому світу, зокрема позначаючись на сфері навчання. Використання сучасних інформаційних і мультимедійних технологій, перш за все електронних засобів роботи з інфокомунікативними потенціалами мережі Інтернет, з можливостями швидко, зручно і економічно вигідно відправляти та одержувати величезні масиви різних даних, здійснювати дистанційне спілкування тощо відкриває нові та практично безмежні горизонти в області навчання, освіти та професійного розвитку. Все це ставить як перед психологічною наукою, так і перед нинішньою системою освіти принципово нову проблему, що має глобальний характер: проблему підготовки мільйонів людей до життя та діяльності в умовах інформаційного суспільства, що настає і характеризується ціннісною домінантною інформації як головного суспільного ресурсу. Одну з домінуючих ролей в інформаційному суспільстві відіграє мережа Інтернет – її основний інформаційний простір.

Враховуючи те, що існують актуальні потреби та виклики у модернізації сучасної освіти, сфери професійного та позапрофесійного навчання в Україні, їхній комп'ютеризації, використанні електронних мереж тощо для професіоналізації та, що особливо важливо, для всебічного розвитку особистості, проблема визначення психологічних особливостей групової роботи у контексті віртуального освітнього простору набуває особливого значення. Вирішення цієї проблеми здатне підвищувати цілеспрямованість і послідовність навчального процесу у дистанційній освіті, сприяти його психологічній безпеці та гнучкості, ефективності для особистості в цілому.

Таким чином, метою роботи виступає виявлення психологічних особливостей групової роботи в контексті віртуального освітнього простору.

Завданнями дослідження є: 1) визначення поняття групової роботи у мережі Інтернет; 2) визначення сутності віртуального освітнього простору; 3) виявлення психолого-педагогічних умов і потенціалів використання мережі Інтернет у цілях групової роботи; 4) виявлення психологічних особливостей групової роботи, що здійснюється у віртуальному освітньому просторі.

Дослідження наукової проблеми психологічних особливостей групової роботи у контексті віртуального освітнього простору дає можливість, по-перше, ґрунтовніше і повніше розробити поняття віртуального освітнього простору, по-друге – теоретично дослідити психологічну специфіку навчальних і освітніх можливостей мережі Інтернет, по-третє – глибше розкрити психологічні особливості групової роботи, що здійснюється з використанням електронних мереж.

Практичне значення дослідження – виявлення та освоєння можливостей проведення ефективної групової роботи (семінари, тренінги тощо) у контексті віртуального освітнього середовища, а також використання групової роботи для створення такого середовища.

Увиразнюючи невирішені раніше частини загальної проблеми психології інтернет-навчання, необхідно відзначити психологічні особливості групової роботи у контексті віртуального освітнього простору, що складає з себе проблему, яка досліджена вкрай недостатньо.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Відзначається, що доступність і популярність інтернет-технологій дозволяють психологічним службам і організаціям розширювати форми своєї роботи у віртуальному мережевому просторі, що здійснюється як на

індивідуальному рівні (індивідуальне консультування онлайн і офлайн – з використанням електронної пошти), так і на груповому (інтернет-тренінги, вебінари, дискусії на форумі чи в соціальній мережі), тим самим, збільшуючи можливості доступу населення до навчання, психологічної допомоги і особистісного зростання. [6] [15] [19]

Групову психологічну роботу у мережі Інтернет слід визначити як активне соціально-психологічне навчання, що здійснюється в умовах групи на основі використання тих або інших форм інтернет-спілкування. Частіше за все групова психологічна робота здійснюється у формі інтернет-тренінгу, вебінару чи дискусії, для чого використовуються сайти з достатнім технічним рівнем комунікативних можливостей, електронна пошта, а також спеціальні програми для текстового та/або мультимедійного онлайн-спілкування (Skype, ICQ тощо). [7]

Слід підкреслити, що за зрозумілих обставин групова психологічна робота, за рахунок масовості її учасників (на відміну від індивідуального консультування, що зазвичай потребує роботи спеціаліста з одним клієнтом) відкриває значно більші інтерактивні можливості у сфері практичної психології та освіти.

Сприяють розвитку та розповсюдженню групової психологічної роботи в мережі Інтернет, по-перше, такі її характерні чинники, як економічність, конфіденційність та зручність; по-друге, доступність основних умов її проведення, що має місце за сучасних обставин інтенсивної інформатизації суспільства, прогресу інформаційних технологій. До таких основних умов відносяться наступні: 1) наявність спеціально організованого сайту (зокрема, форуму, блогу тощо); 2) наявність технічної підтримки під час здійснення інтернет-тренінгу; 3) певний рівень комп'ютерної писемності учасників інтернет-тренінгу; 4) високий рівень професіоналізму ведучого в області групової практичної психологічної роботи. [6] [7]

Є достатні підстави стверджувати, що інтернет-тренінги мають ґрунтовні потенціали для здійснення себе як інноваційного і разом з тим потужного навчального інструменту (сфера дистанційного навчання), як знаряддя побудови і розвитку віртуальних освітніх середовищ, а також як ефективного засобу зміни і оптимізації психологічного стану та особистісного зростання учасників (сфера дистанційної психологічної роботи). [6] [7] [10] [13]

Знання можливостей комп'ютерної техніки, психологічних особливостей діяльності у мережі Інтернет, методик використання засобів інтернет-спілкування та мультимедійного обміну інформацією тощо на сучасному етапі відкривають значимі перспективи для створення нових освітніх середовищ, що існують в інформаційному просторі Інтернету, тобто у форматі віртуального освітнього простору. Є підстави вважати, що «виклики сучасності – мобільність і демократизм освіти – вимагають створення навчальних середовищ, доступних в будь-який час і не залежно від місця знаходження студента. З цієї точки зору ідеальним місцем розгортання навчальних середовищ є Інтернет». [2]

Наголошується, що віртуальне освітнє середовище «являє собою складну систему організованих та стихійних дистанційних навчальних середовищ (систем дистанційного навчання), які певним чином взаємодіють між собою». [14]

Віртуальне освітнє середовище функціонально ідентифікується як простір «надання інформаційної, методичної, організаційної допомоги усім учасникам освітнього процесу; формування єдиного підходу до організації навчального процесу відповідно до сучасних потреб; надання можливості кожному поділитись своїм досвідом та напрацюваннями задля впровадження передового досвіду; спільного створення, зібрання та обміну сучасними, безкоштовними, вільно розповсюджуваними освітніми ресурсами;

опанування нових інформаційних технологій; упровадження нових організаційних форм навчальної діяльності». [11]

Особливої уваги потребує той факт, що віртуальний освітній простір має виражений особистісний вимір, здійснюючись у діяльності та спілкуванні, що відноситься до персонального навчального середовища як того, хто навчає, так і того, хто навчається. [5]

Віртуальний освітній простір пропонується розглядати у форматі умовної «моделі, що об'єднує» та центрується в індивідуальному особистому освітньому потенціалі: «Віртуальній освіті відповідає просторова модель, що є об'єднанням різноманітних сфер (інтелектуальна, емоційно-образна, культурна, історична, соціальна тощо) у віртуальний освітній простір, де відбувається індивідуальний розвиток особистості. Центром такої сферичної моделі виступає особистий освітній потенціал людини» [5].

Актуальність формування і застосування віртуальних навчальних освітніх середовищ визначається, зокрема, такими чинниками: 1) забезпеченням широкого доступу суб'єктів навчання та освіти до джерел інформації; 2) необхідністю впровадження у процес навчання та освіти сучасних комп'ютерних технологій, здатних сприяти забезпеченню комплексної різнобічної оцінки рівня успішності, продуктивного самостійного використання «зворотного зв'язку на зворотній зв'язок»; 3) потребою використання комп'ютерних мультимедійних засобів навчання та освіти, що дають можливості їхньої індивідуалізації та диференціації, сприяння формування професійної компетентності. [3]

Враховуючи те, що залучення людини до віртуального освітнього простору, її активне перебування (навчання) в ньому, «впровадження дистанційних технологій у процес розв'язування... задач... сприяє розвитку мисленнєвої діяльності, підвищенню рівня самоорганізації учбової

діяльності, формуванню мотивів учіння» [16], актуальність віртуального освітнього простору як для освіти, так і для психології важко переоцінити. [9]

До основних переваг створення віртуальних навчальних і освітніх середовищ відносяться: 1) можливості постійного доступу суб'єктів навчання до інформації, що знаходиться у мережі Інтернет; 2) самостійна пошукова діяльність, спрямована на оволодіння необхідною організаційною та навчальною інформацією; 3) збір і накопичення передового, зокрема іноземного, досвіду, а також доступ до інформації, що необхідна для підвищення якості й ефективності освіти; 4) зручна, економічна та ефективна взаємодія, співробітництво як на організаційному, так і на міжособистісному рівнях, налагодження інтернет-спілкування як на рівні офлайн, так і онлайн. [3]

Перспективними напрямками створення і поліпшення умов розвитку віртуального освітнього середовища можна вважати наступні: 1) налагодження зв'язків між розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та організацією й плануванням навчання, пошук шляхів використання цих технологій у вже існуючих традиційних та інноваційних технологіях навчання; 2) забезпечення ефективної взаємодії учасників навчального та освітнього процесу в умовах віртуального освітнього середовища для створення мережевої спільноти практичного спрямування з метою передачі досвіду та застосування новітніх досягнень сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, педагогіки та психології задля вдосконалення особистості в процесі навчання; 3) організація системи підвищення кваліфікації організаторів або авторів (зокрема, науково-педагогічних працівників наукових і вищих навчальних закладів) віртуального освітнього простору з урахуванням вимог і найсучасніших тенденцій віртуальної освіти та дистанційного навчання. [5]

Ефективним інструментом створення і одночасно репрезентацією віртуального освітнього середовища виступають віртуальні університети, що також підтверджують його ефективність і в системі безперервної освіти. Розвиток віртуальних університетів, як однієї з конкретних форм віртуального освітнього середовища, значною мірою визначається розвиненістю матеріально-технічної бази (комп'ютерні системи, мережеві технології тощо), а також організаційно-правовим регулюванням діяльності та взаємодії учасників освітнього процесу. До найсуттєвіших психологічних факторів, що забезпечують розвиток віртуального освітнього середовища, слід віднести, по-перше, наявність у викладачів мотивації та здатності використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології, що суттєвим чином залежить від психолого-педагогічних вимог до навчальних матеріалів і питань комунікації, які майже перманентно зростають; по-друге, наявність досвіду самостійного навчання у тих, хто навчається у віртуальному освітньому просторі, визначення і побудови стратегії навчання та учіння, досвіду роботи з навчальними, освітніми ресурсами та продуктивного інтернет-спілкування. [5]

Використання віртуальних навчальних середовищ все ще належить до науково-педагогічних питань, недостатньо розроблених у теорії та практиці психології і педагогіки. Серед причин, що стримують розповсюдження та більш активне використання віртуальних навчальних середовищ, слід назвати: 1) часто низьку мотивацію учасників освітнього і навчального процесів до дистанційного навчання взагалі та інтернет-навчання зокрема; 2) недосконалість віртуальних навчальних середовищ, пов'язану з недостатністю досвіду підтримки їх функціонування та розвитку; 3) дефіцит матеріально-технічних ресурсів навчальних закладів для створення та обслуговування віртуальних навчальних середовищ. [3]

Групова робота посідає одне з найважливіших місць у віртуальному освітньому просторі, сприяючи відносно одночасному включенню більш або менш значних кількостей її учасників у навчальні та освітні процеси.

Цілком погоджуючись з тим, що «...адекватно організована учіннева діяльність у віртуальному освітньому просторі є неможливою без самоактивності та відповідальності учня, інакше кажучи, у даному випадку йдеться про інтелектуальний саморозвиток як її (учінневої діяльності) прямий продукт» [14], є достатні підстави для твердження про залежність ефективної групової роботи у віртуальному освітньому просторі від самоактивності та відповідальності її учасників, що може давати своїм результатом їхній інтелектуальний саморозвиток, охоплювати пізнавальний та/або емоційний інтелект, в залежності від спрямованості та змісту групової роботи, особливості конкретних ситуацій тощо.

Значної уваги заслуговують розвивальні потенціали мережі Інтернет, серед яких інтернет-тренінги займають місце як один з провідних психологічних інструментів, що сприяють особистісному зростанню. Використання нових інформаційних технологій у навчанні, розгортання групової роботи у віртуальному освітньому просторі несе в собі величезний психолого-педагогічний потенціал, будучи одним із засобів, що перетворюють навчання та освіту на активний, свідомий, особистісний, творчий процес. [4] [17]

Визначені психолого-педагогічні особливості здійснення групової роботи у віртуальному освітньому просторі: 1) достатній рівень комп'ютерної писемності тих, хто навчає, і тих, хто навчається; 2) уміння представити зміст учбового курсу відповідно обраній формі заняття (зокрема, інтернет-тренінгу); 3) наявність відповідної матеріально-технічної бази (необхідне комп'ютерне обладнання, програмне забезпечення, доступ до мережі Інтернет на достатній швидкості тощо); 4) моделювання змістовного

віртуального освітнього середовища, представленого навчальними ресурсами мережі Інтернет з використанням мультимедійних засобів. [10] [12] [21]

Виявлені особливості психологічного впливу інтернет-навчання, зокрема групової роботи у віртуальному освітньому просторі, на особистість тих, хто навчається. До таких особливостей відносяться наступні: 1) підвищення самостійності процесу засвоєння знань, умінь, навичок, розвиток самостійності мислення; 2) прискорення процесу екстеріоризації задуму, його матеріалізації у вигляді схем, таблиць, діаграм, анімації, відеокліпів тощо; 3) розвиток активної візуалізації, пов'язаної з роботою з двовимірною та особливо тривимірною графікою; 4) прискорення отримання результатів шаблонних перетворень ситуації; 5) розширення можливостей здійснення пошукових дій у всьому величезному інформаційному масиві всесвітньої мережі Інтернет; 6) інтенсифікації можливостей повернутися до проміжних етапів складної діяльності; 7) розвиток можливостей одночасного розгляду відразу декількох варіантів перетворення об'єкту. [10] [18] [21]

Ідентифіковані психологічні чинники, що можуть ускладнювати як інтернет-навчання загалом, так і групову роботу, яка здійснюється у віртуальному освітньому просторі, зокрема. До цих чинників відносяться: 1) наявність психологічних бар'єрів у суб'єктів психолого-педагогічного процесу при роботі з комп'ютером; 2) необхідність засвоєння особливої культури роботи та спілкування у мережі Інтернет; 3) специфіка перцептивних процесів людини при роботі з комп'ютером при проектуванні занять («ефект пересичення» тощо); 4) можливі гендерні відмінності при використанні нових інформаційних технологій (зокрема, характерні гендерні відмінності в інтересах та цінностях, більший психологічний вплив користування мережею Інтернет на жінок, ніж на чоловіків, тощо). [10] [20] [1]

Інтернет-спілкування виступає психологічним і організаційно-технічним ґрунтом здійснення навчання у мережі Інтернет. Попередня

парадигма протиставлення «звичайного» і «комп'ютерного» спілкування, в якій часто зазначається «знак» (електронний текст) як сегмент опосередкування між учасниками останнього, побудованого на передачі переважною більшістю або виключно текстових повідомлень (електронна пошта, інтернет-пейджери, інтернет-форуми, блоги, чати тощо), логічно завершується разом з активним розповсюдженням сучасних мультимедійних розробок у сфері електронної комунікації, завдяки яким комп'ютерно опосередковане спілкування стає власне безпосереднім, «живим» спілкуванням різних людей, що здатні бачити та чути один одного майже так само, як це відбувається при «звичайному» спілкуванні. Подібні технології починають використовуватися і в форматі групової роботи, що здійснюється у мережі Інтернет. Зрозуміло, питання психологічних відмінностей процесу спілкування, що мають місце за наявності та відсутності комп'ютерних технологій під час проведення групової роботи, і цього разу продовжує бути актуальним, потребуючи своїх подальших досліджень та уважної розробки, разом з цим розв'язання цього питання повинно здійснюватися не на ґрунті протиставлення, що поступово відходить у минуле, а на новому ґрунті психологічної єдності того й іншого видів спілкування. [8]

ВИСНОВКИ

Таким чином, є достатні підстави вважати, що групова робота у віртуальному освітньому просторі зокрема та в сфері освіти і навчання загалом має важливе та актуальне психолого-педагогічне значення. Можна очікувати, що мережа Інтернет стане одним з найбільш ефективних засобів отримання систематизованих знань, умінь і навичок як з погляду зручності, витрат часу і грошей, так і з погляду обсягу необхідної інформації. Крім того, розкриваються розвивальні потенціали мережі Інтернет, серед яких інтернет-

тренінги займають місце як один з провідних психологічних інструментів, що сприяють особистісному зростанню. Використання нових інформаційних технологій у навчанні, розгортання групової роботи у віртуальному освітньому просторі несе в собі величезний психолого-педагогічний потенціал, будучи одним із засобів, що перетворюють навчання та освіту на активний, свідомий, особистісний, творчий процес.

Врахування психологічних особливостей групової роботи в контексті віртуального освітнього простору є актуальним і важливим психолого-педагогічним завданням, вирішення якого здатне підвищувати цілеспрямованість і послідовність відповідного навчального процесу, сприяти його психологічній безпеці та гнучкості, ефективності для особистості в цілому.

Дослідження психолого-педагогічних потенціалів інтернет-навчання має бути продовжено. Розкриття психологічних особливостей і педагогічних можливостей групової роботи у контексті віртуального освітнього простору повинно зайняти в сфері відповідних досліджень значиме місце.

До перспективних напрямків подальших досліджень психологічних особливостей групової роботи в контексті віртуального освітнього простору можна віднести, зокрема, виявлення психологічних особливостей різних організаційних форм групового інтернет-навчання (екскурсії по сайтах публічних серверів, використання чатів, інтернет-форумів, мультимедійних моделей «3D-світи», проектних занять, дослідницьких занять тощо) та специфіки їхнього психологічного впливу на тих, хто навчається; розкриття вікових, гендерних тощо психологічних особливостей здійснення групового інтернет-навчання; виявлення специфіки психологічного впливу групового навчання через мережу Інтернет на інтернет-залежних користувачів мережі та на тих, у кого відсутня інтернет-залежність, тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арестова О.Н. Гендерная специфика при работе с Интернетом на современном этапе его развития [Электронный ресурс] / Арестова О. Н. // Новые инфокоммуникационные технологии в социально-гуманитарных науках и образовании: современное состояние, проблемы, перспективы развития : междунар. интернет-конф., 15 янв. – 29 марта 2002 г. : материалы конф. - М. : Ин-т «Откр. об-во» : Логос, 2003. - Режим доступа до допов. : http://www.auditorium.ru/aud/v/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&CounterThesis=1&id_thesis=68&PHPSESSID=5bc709800160e910b3b173fb2c664775
2. Володько І.В., Кудін А.П. Сучасні навчальні середовища в Інтернеті: віртуальний інститут [Електронний ресурс] / Володько Ігор Володимирович // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (Психологія нового тисячоліття): междунар. наук-практ. Інтернет-конф., 28 травня 2012 р.: тези доповідей. - Режим доступу: http://www.psy-science.com.ua/Konferenciya_2012_05_28/Volodko_Igor_2012.doc
3. Дивак В.В. Використання віртуальних навчальних середовищ у підвищенні кваліфікації директорів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / Дивак Володимир Валерійович // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (Психологія нового тисячоліття): междунар. наук-практ. Інтернет-конф., 28 травня 2012 р.: тези доповідей. - Режим доступу: http://www.psy-science.com.ua/Konferenciya_2012_05_28/Dyvak_Vladymyr_2012.doc
4. Жичкина А.Е. О возможностях психологических исследований в сети Интернет / Анастасия Евгеньевна Жичкина // Психологический журнал. - 2000. - Т. 21, № 2. - С. 75-78.
5. Кузьмінська О.Г. Персональне освітнє середовище – перший крок до віртуальної освіти [Електронний ресурс] / Кузьмінська Олена Геронтіївна // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (Психологія нового

тисячоліття): междунар. наук-практ. Інтернет-конф., 28 травня 2012 р.: тези доповідей. - Електронний ресурс: http://www.psy-science.com.ua/Konferenciya_2012_05_28/Kuzminska_Olena_2012.doc

6. Львова А.И. Інтернет-тренінг як нова можливість групової психологічної роботи [Електронний ресурс] / Львова А. И., Рязанцева И. А. - М. : МГУ, 2004. - Режим доступу : http://flogiston.ru/articles/netpsy/inet_training

7. Назар М.М. Інтернет-спілкування як чинник особистісних змін у юнацькому віці [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Назар Максим Миколайович ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - К., 2010. - 396 арк. : рис. - Бібліогр.: арк. 348-396.

8. Назар М.М. Подальші перспективи психологічних досліджень спілкування через мережу Інтернет [Електронний ресурс] / Назар Максим Миколайович // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (Психологія нового тисячоліття): междунар. наук-практ. Інтернет-конф., 28 травня 2012 р.: тези доповідей. - Режим доступу: http://www.psy-science.com.ua/Konferenciya_2012_05_28/Nazar_Maxim_2012.doc

9. Назар М.М. Психологічний вплив спілкування у мережі Інтернет на формування певних особистісних особливостей її користувачів / М.М. Назар // Проблеми сучасної психології. - Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. - Вип. 4. - С. 239-248.

10. Назар М.М. Специфіка психологічного впливу навчання користувачів мережі Інтернет / М.М. Назар // Освіта дорослих в Україні : IX Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 11–17 вер. 2008 р.) : зб. наук. праць. - К. : ЕКМО, 2008. – С. 102–104.

11. Освіта тернопільщини [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://wiki.ippo.edu.te.ua/index.php/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0>

%B2%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0

12. Розина И.Н. Интернет-сообщество специалистов в области коммуникации [Электронный ресурс] / Розина И.Н. // Новые инфокоммуникационные технологии в социально-гуманитарных науках и образовании: современное состояние, проблемы, перспективы развития : междунар. интернет-конф., 15 янв. – 29 марта 2002 г. : материалы конф. - М. : Ин-т «Откр. об-во» : Логос, 2003. - Режим доступа : http://www.auditorium.ru/conf/conf_fulltext/rozina.htm

13. Смульсон М.Л. Психологічні особливості віртуальних навчальних середовищ [Електронний ресурс] / Смульсон Марина Лазарівна // Технології розвитку інтелекту. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2012. - Режим доступа : http://psytir.org.ua/upload/journals/3/authors/2012/Smulson_Maryna_Lazarivna_-_Psychologichni_osoblyvosti_virtualnyh_navchalnyh_seredovysh.doc

14. Смульсон М.Л. Учиннева діяльність у віртуальному освітньому просторі [Електронний ресурс] / Смульсон Марина Лазарівна // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (Психологія нового тисячоліття): междунар. наук-практ. Інтернет-конф., 28 травня 2012 р.: тези доповідей. - Електронний ресурс: http://www.psy-science.com.ua/Konferenciya_2012_05_28/Smulson_Maryna_2012.doc

15. Ценёв В. Поможет ли виртуальный психолог? [Электронный ресурс] / Вит Ценев. - Новосибирск : Интернет-сайт «Psyberia.ru», 2005. - Режим доступа : <http://psyberia.ru/psychodiary/psynet>

16. Чумак В.В. Впровадження дистанційних технологій у процес розв'язування студентами психологічних задач / Чумак В.В. // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (Психологія нового тисячоліття): междунар. наук-практ. Інтернет-конф., 28 травня 2012 р.: тези доповідей. -

Електронний ресурс: http://www.psy-science.com.ua/Konferenciya_2012_05_28/Chumak_Viktor_2012.doc

17. Handbook of Research Methods in Industrial and Organizational Psychology (Blackwell Handbooks of Research Methods in Psychology) / ed. by Steven G. Rogelberg. - Malden : Wiley-Blackwell Ltd., 2005. - 536 p.

18. Harris R.J. A Cognitive Psychology of Mass Communication / Richard Jackson Harris. - [4th ed.]. - Mahwah : Lawrence Erlbaum, 2004. - 488 p.

19. Hsiung R. C. E-Therapy: Case Studies, Guiding Principles, and the Clinical Potential of the Internet / Robert C. Hsiung. - New York : W. W. Norton & Comp., 2002. - 250 p.

20. Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications / ed. by Jayne Gackenbach. - [2nd ed.]. - San Diego : Academic Press, 2006. - 392 p.

21. Suler J. The Psychology of Cyberspace [Електронний ресурс] / John Suler. - New Jersey : Science and Technology Center of Rider University, 2007. - Режим доступу до книги : <http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/psycyber.html>